

A. KATALYNAS

ESTETINIS SUVOKIMAS KAIP AKSIOLOGIJOS PROBLEMA

Pastaruoju metu marksistinėje filosofijoje estetinio suvokimo (bendresne prasme — subjekto estetinio santykio su tikrove) klausimai užima reikšmingą vietą. Savaiame aišku, jog pagal tai, kaip suprantamas estetiškas suvokimas, iš esmės sprendžiamos estetikos principinės problemos — meno kūrinio turinio (jo formavimo, struktūros, ryšio su tikrove), kūrinio interpretavimo bei jo funkcionavimo, socialinės meno paskirties, meno specifikos problemos.

Šių klausimų tyrinėjimams ypač didelės neigiamos reikšmės turėjo ir dar tebeturi paties požiūrio į estetiškus reiškinius vienpusiškumas — subjekto estetinio santykio su tikrove problemos suprantamos tik kaip pažinimo problemos, o kartu ir pagrindiniai estetikos klausimai aiškinami iš esmės tik pažinimo teorijos (gnoseologijos) aspektu. Tuo būdu estetinio idealo, estetinio skonio, grožio pajautimo ir daugelis kitų su estetišku santykiu susijusių klausimų apibūdinami tiesos, atspindėjimo adekvatumo tikrovei, esmės atskleidimo požiūriu. Tuo paaiškinamas ir tokių sąvokų, kaip *teisingas (klaidingas) skonis, teisingi (klaidingi) idealai, estetiški išgyvenimų teisingumas* ir pan., atsiradimas. Laikantis tokių pozicijų, gnoseologiniai kriterijai (tiesos atskleidimas ir kt.) kvalifikuojami ir kaip meniškumo kriterijai. Kartu meno specifikos problema sprendžiama kaip vadinamojo meninio *pažinimo* specifikos problema, ieškant šio pažinimo formos, turinio ar objekto specifiškumo. Tokio gnoseologinio ribotumo nelabai beišvengiama ir koncepcijose, kuriose meno esmė mėginama aiškinti, pabrėžiant pažintinės ir kitų (ideologinės, auklėjamosios, komunikacinės ir t.t.) jo funkcijų vienybę.

Pastaraisiais metais marksistinėje estetikoje ėmė ryškėti ir kitokia subjekto estetinio santykio su tikrove supratimo tendencija. Pagrįstai kritikuojamas gnoseologinio požiūrio vienpusiškumas, pabrėžiama, kad į estetinį santykį reikia žvelgti dviem — gnoseologijos ir aksiologijos (vertybių teorijos) — aspektais. Pažintinės ir vertybinės pusių vienybė akcentuojama kaip esminis (arba ir specifinis) estetinio suvokimo požy-

mis. Gnoseologinio ir aksiologinio požiūrių į estetinį suvokimą problema kai kurių autorių (M. Kagano ir kt.) suprantama kaip „pažinimo ir vertinimo“ problema, ir, tuo remiantis, mėginama nušviesti kitus estetikos klausimus.

Ši tendencija reikšminga visų pirma tuo, kad ji akcentuoja ir įtvirtina estetikoje aksiologinę problematiką. Tai įgalino atskleisti gnoseologinio estetinių reiškinių aiškinimo nepakankamumą, giliau ištirti kai kuriuos estetinio suvokimo aspektus. Tačiau besiformuojančioje marksistinėje aksiologijoje daugelis principinių klausimų dar nėra išsamiai moksliskai išanalizuoti, ir konkretūs aksiologinių estetikos problemų tyrinėjimai dažnai būna eklektiški, nenuoseklūs, o neretai tevartojama kitokia (aksiologinė) terminologija, pridengianti įprastinę gnoseologistinę teoretiko orientaciją. Nepretenduodamas nušviesti estetinio suvokimo savitumų, šiame straipsnyje noriu paliesti tik kai kurias metodologines aksiologinės estetinio suvokimo analizės problemas.

* * *

Subjekto estetinio santykio su tikrove klausimai marksistinėje filosofijoje paprastai analizuojami, remiantis atspindžio teorija. Šiuolaikinės atspindžio teorijos subrendimas, glaudus jos ryšys su konkrečiais mokslais (psichologija, fiziologija, informacijos teorija, kibernetika, sistemų teorija ir kt.) apsprendžia ir metodologinį jos reikšmingumą. Tačiau, antra vertus, nemaža principinių atspindžio teorijos problemų dažnai aiškinamos supaprastintai, spekuliatyviai, nuslystant į stebėtojiškojo materializmo pozicijas. Tai dideliu mastu sąlygoja bendrųjų aksiologijos klausimų analizės trūkumus, o kartu ir estetinio suvokimo tyrinėjimų ribotumus.

Bet koks atspindys, kaip procesas ir kaip produktas, yra dvipusės sąveikos išdava. Jis sąlygojamas abiejų šios sąveikos komponentų. *Psichiniame* atspindyje viena iš sąveikaujančių pusių — subjektas — yra homeostatinė sistema, o tai apsprendžia atspindėjimo sudėtingumą, jo aktyvų, tikslingą pobūdį. Pripažindami dvipusį atspindžio determinuotumą, vis dėlto daugelis šiuos klausimus analizuojančių autorių nušviečia tik psichinio vaizdo priklausomybę nuo objekto, o subjekto vaidmenį neretai pabrėžia vien deklaratyviai. Tuo būdu dažniausiai sąmonės aktyvumas teakcentuojamas kalbant apie atspindį kaip procesą, kaip subjekto veiklą, ir nepakankamai įvertinamas, apibūdinant atspindėjimo produktą. Laidantis tokių pozicijų, supaprastintai aiškinamas ir atspindžio adekvatumas tikrovei bei jo objektyvus sąlygotumas, absoliutizuojamas realybės kaip atspindžio turinį „lemiančio“ veiksnio vaidmuo. „... turiningąjį

sąmonės „pusę“ pilnutinai apsprendžia išorinis pasaulis, o ne smegenys“¹, — teigia F. Georgijevas. Vienpusiu determinuotumu kartais mėginama aiškinti ir bendruosius aukštosios nervinės veiklos dėsningumus, „... nežiūrint į tai, kad jau senovėje buvo skelbiama, jog nėra veiksmo be priežasties ir viską sukelia būtinumas, vis dėlto ir ligi šiol neretai kalbama apie organizme spontaniškai veikiančias jėgas, spontaninį smegenų aktyvumą, ypatingą vidinį jaudinimą, kuris pirmiausia formuojasi smegenyse, apie eilinio palikuonio ateities formavimą, apie aktyvią organizmo veiklą, įveikiant kliūtis, trukdančias organizuoti savo morfogenezės programas“², — nusako savo poziciją J. Šorochova ir V. Kaganovas. Nesigilinant į atskiras problemas peripetijas, čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad atspindėjimo determinuotumo klausimas keliamas alternatyviai (pagal principą „arba-arba“), priežastingumas ir būtinumas suprantami ribotai, vien kaip išorinių dirgiklių išdava. Su vienpusišku atspindžio determinuotumu supratimu yra susiję neatsitiktiniai teoretikų tvirtinimai, jog atspindys esąs objektyvus (adekvatus tikrovei, apspręstas tikrovės) savo turiniu ir subjektyvus savo forma. Iš to išplaukia ir panašūs teiginiai su išlygom apie subjekto „įnešamus“ atspindžio (pažintinio vaizdo, žmogaus santykio su tikrove) subjektyvius elementus bei tokie pat aiškinimai su neapibrėžtais ir miglotais patikslinimais, jog atspindys objektyvus „iš esmės“, savo „giluminiu turiniu“ ir t. t.³

Toks atspindžio apibūdinimas nebeatitinka šiuolaikinio psichologijos ir kitų mokslų lygio. Ilgą laiką fiziologijoje ir psichologijoje, ypač receptorinėse suvokimo koncepcijose, išsilaikęs požiūris, jog psichiniai reiškiniai tėra dirgiklių išdava, pastaruoju metu laikomas ribotu, nesuderinamu su gamtos mokslų laimėjimais⁴. Be to, psichinių reiškinių priklausomybę nuo subjekto ypatybių daugelis autorių supranta tik kaip individo socialinės charakteristikos apspręstą reiškinį, socialinį žmogaus sąlygotumą metafiziškai priešpastato biologiniams veiksniams. Šiuo požiūriu visiškai pagrįsta amerikiečių mokslininko R. Dž. Viljamso pastaba, jog paveldimumo problemos eliminavimas iš socialinių studijų, žmogaus

¹ Ф. И. Георгиев, Сознание — субъективный образ вещей. — Кн.: «Проблемы теории познания и логики. Материалы к XIV международному философскому конгрессу», вып. II, М., 1968, стр. 30.

² Е. В. Шорохова, В. М. Каганов, Философские проблемы психологии. — Кн.: «Философские вопросы физиологии высшей нервной деятельности и психологии», М., 1963, стр. 92.

³ Современные проблемы теории познания диалектического материализма, т. 2, 1970, стр. 6; А. Резников, Психологические проблемы семантики, Л., 1964, стр. 72; С. Х. Раппопорт, Неизобразительные формы в декоративном искусстве, М., 1968, стр. 21, 22; В. Тугаринов, Теория сознания в свете ленинских идей. — «Философские науки», 1970, № 4, стр. 16.

⁴ «Восприятие и действие», М., 1967, стр. 8—9.

problemų tyrinėjimo srities, laikytinas dideliu mokslinio mąstymo trūkumu; paveldėtos žmogaus savybės, pastebi autorius, sąlygoja ir pojūčių, suvokimo, mąstymo skirtingumus⁵. Konkretūs fiziologinių bei psichologinių tyrinėjimų duomenys, daugeliu atvejų pagrįsti eksperimentais, filosofinių atspindžio problemų analizei yra ypač reikšmingi, įgalina įveikti spekuliatyvines atspindžio aiškinimo apraiškas. Pagrįsdami ir toliau vystydami I. Sečenovo mintį, jog psichiniai, jų tarpe ir perceptyviniai, procesai yra integralinis organizmo prisitaikymo prie aplinkos komponentas, daugelis psichologų į psichinio vaizdo formavimą žiūri kaip į savitą veiklos rūšį, rišančią individą su daiktiškuoju pasauliu ir tuo būdu pasižyminčią tikslingumu, suinteresuotumu⁶. Todėl, psichologo Ž. Niuteno nuomone, psichinių reiškinių tyrinėjimo išeities tašku reikia laikyti ne subjektą kaip atskirą sistemą, o individą kaip sistemos „organizmas — aplinka“ komponentą — tik taip galima moksliskai aiškinti žmogaus prigimtį, jo poreikius, veiklą⁷.

Šiuolaikinėje psichologijoje yra sukaupta nemaža duomenų, rodančių, jog psichinį išorinio pasaulio vaizdą tam tikrais atžvilgiais apsprendžia subjekto poreikiai, atspindintys jo biosocialines (determinuotas filogenetiškai ir ontogenetiškai) reikmes ir funkcionuojantys kaip psichinė šių objektyvių reikmių išraiška, kaip sąmoningi ar pasąmonėje užfiksuoti troškimai⁸. Tai įgalina paaiškinti tiek atspindėjimo proceso, tiek produkto priklausomybę nuo organizmo biologinio aktyvumo, nuo individo kaip visuomenės nario praktinių ryšių su aplinka, nuo pasaulio keitimo uždavinių. Su poreikių vaidmens psichinėje veikloje supratimu yra susiję tokie svarbūs bendrosios atspindžio teorijos ir aksiologijos klausimai, kaip vertybinis atspindžio determinuotumas, vertinimas ir kt.

Kaip rodo daugelio tyrinėjimų duomenys, ypač liečią sensorinius procesus, bet koks žinių apie aplinką gavimas yra sudėtinga veikla, kryptingas informacijos ieškojimas, poreikių apspręstas šios informacijos perdirbimas ir koregavimas. V. Zinčenka ir A. Koganas, remdamiesi anksčiau N. Bernšteino darbais, sąmonės vaizdo formavimąsi apibūdina

⁵ R. J. Williams, *Heredity, Human Understanding and Civilisation*.— "American Scientist", Vol. 57, No. 2, 1969, p. 242.

⁶ А. Н. Леонтьев, Ю. Б. Гиперштейн, О деятельности зрительной системы человека.— Кн.: «Психологические исследования», М., 1968; Восприятие и действие, М., 1967; А. Н. Аносов, Моделирование мышления и психики, Киев, 1965.

⁷ J. Nuttin, *Motivation et fonctions cognitives dans le comportement humain*.— Кн.: «XVIII Международный психологический конгресс. Симпозиум 13. Мотивы и сознание о поведении человека», М., 1966; J. Nuttin, *La structure de la personnalité*, Paris, 1968.

⁸ Poreikiai gali reikštis interesų, tikslų, uždavinių, motyvų, idealų, nusiteikimo, vertybinės orientacijos ir kitomis formomis. Kai kurie psichologai, apibūdinami atspindžio ryšį su praktine veikla, nevartoja poreikio sąvokos, o akcentuoja interesų, tikslų, uždavinių reikšmę.

kaip aktyvų procesą su išankstine „programa“, „vaizdu“, „modeliu“⁹. Ryšių tarp įvairių daikto savybių (erdvinių, laikinių, prasminių) įsivaizdavimas, fiksuojamas regimajame vaizde,— tai „juntamo“ ir „laukiamo“ sąveikos rezultatas; šios sąveikos procese kaupiami ir pertvarkomi tiek gaunami atvaizdai, tiek išankstiniai jų modeliai¹⁰. N. Bernšteinas, aptardamas aplinkos pajungimo organizmo poreikiams tendenciją, akcentuoja „reikiamos ateities modelio“ svarbą; šis modelis, jo nuomone, apsprendžia konkretizuotas fiziologinio aktyvumo apraiškas, tame tarpe suvokimą¹¹. Subjekto poreikiai sąlygoja atspindėjimo kryptingumą, tam tikrų objekto savybių atranką, akcentus, įprasminimą, determinuoja gaunamą informaciją kokybiškai ir kiekybiškai. V. Zinčenkos žodžiais, „tapdami suvokimo objektu, tikrovės objektai tarsi atsisuka į subjektą tam tikra puse, priklausomai nuo turimo uždavinio, taip pat nuo jau suformuotų perceptyvinių veiksmų ypatumų, leidžiančių išskirti objekte vienas ar kitas savvbes, vieną ar kitą turinį“¹². Visiškas subjekto „susiliejimas“ su objektu, nepriklausomas nuo požiūrio į pasaulį individo patyrimas, apie kurį kalba A. Bergsonas, apibūdinamas intuiciją ir priešpastatydamas ją analizei¹³, išvis neįmanomas. Tam tikrą sąmonės vaizdo (jutiminio ar abstraktaus) neadekvatumą tikrovei lemia anaipol ne žmogaus įnešami subjektyvūs „elementai“ — tai būtų mechanistinis požiūris. Atspindys yra objekto ir subjekto (vadinamųjų programų, modelių ir pan.) koreliacijos rezultatas, ir todėl *visas* jo turinys priklauso ir nuo objekto, ir nuo subjekto. Šiuo atveju svarbu, *kokiu aspektu* atspindys charakterizuojamas. Tam tikra prasme atspindžio turinys *visada* yra subjektyvus (kai kurios savybės fiksuojamos ar nefiksuojamos, išskiriamos kaip esminės ar neesminės ir t. t.) ir tam tikra prasme objektyvus (sąlygotas atspindimojo objekto ir kitų veiksmų, adekvatus kai kurioms realybės pusėms). Tokios atspindžio savybės, kaip jo turinio „esmingumas“, „gilumas“, jei suprantamos abstrakčiai, nepriklausomai nuo subjekto ryšių su tikrove, išvis neturi prasmės.

Atspindžio atitikimo tikrovei santykinumas išskyla ir kitais aspektais. Realybė gali būti atspindėta vienu ar kitu atžvilgiu iškreiptai, deformuotai. Tai visokios jutiminės iliuzijos, antropomorfinis tikrovės sugyvinimas ir t. t. Be kitų veiksmų — jutimo organų netobulumo, vadinamųjų triukšmų, patyrimo ribotumo,— ši santykinį atspindžio neadekvatumą tikrovei,

⁹ В. Зинченко, А. Коган, Изображение и образ как инструмент отражения действительности.— «Техническая эстетика», 1970, № 3, стр. 8.

¹⁰ Ten pat, p. 8.

¹¹ Н. А. Бернштейн, На путях к биологич. активности.— «Вопросы философии», 1965, № 10, стр. 72.

¹² «Восприятие и действие», М., 1967, стр. 69.

¹³ H. Bergson, La pensée et le mouvant, Paris, 1934, p. 202—203.

daugelio psichologų nuomone, tam tikra dalimi apsprendžia individo poreikiai, ypač nusiteikimas. Neabejotiną ryšį su poreikiais turi teigiamybės ar neigiamybės bruožų priskyrimas tikrovės reiškiniams, asociacijos, fantazijos elementai ir t. t. Poreikiai sąlygoja ir vadinamąjį unikalų pasaulio matymą, idealaus realybės transformavimo savitumus. Atspindžio priklausomybė nuo objekto visada yra santykinė, ir laikyti tikrovę atspindžio turinį lemiančiu veiksmu galima tik konkrečia, apibrėžta prasme.

* * *

Atspindžio *adekvatumo tikrovei* problemos marksistinėje filosofijoje yra tyrinėtos labai plačiai, nors, kaip minėta, ne visada išvengiant stebėtojiškumo. Kitas atspindžio adekvatumo aspektas — *adekvatumas subjekto poreikiams* (idealams, vertybinei orientacijai ir t. t.) — filosofinėje literatūroje beveik neličiamas ir akcentuojamas paprastai tik psichologų darbuose, skirtuose daugiausia konkrečioms psichinio vaizdo problemoms¹⁴. Toks atspindžio adekvatumo — tikrovei ir subjekto poreikiams — supratimas įgalina išvengti atspindžio analizės gnoseologistinio vienpusiškumo, išryškina *gnoseologinių (atspindžio ryšio su tikrove) ir aksiologinių (atspindžio ryšio su subjekto poreikiais) problemų sąsają*. Gnoseologiniu ir aksiologiniu aspektais tikslinga nušviesti tiek bendruosius atspindžio turinio klausimus¹⁵, tiek vertinimo problemas.

Bendrąją prasmę *vertinimas* suprantamas kaip teigiamybės ar neigiamybės atributo priskyrimas tikrovės daiktams ir reiškiniams, fiksuojantis tam tikrą jų reikšmingumą vertinančiajam subjektui (socialinei grupei, visuomenei). Vertinimo kriterijai gali būti įvairaus pobūdžio, bet jie visada susiję su poreikiais.

Viena iš vertinimo formų — vertinamojo objekto (daiktų, žmonių elgesio, idėjų ir t. t.) palyginimas su tiesiogiai ar netiesiogiai poreikių sąlygotais etalonais, normomis ir pan.¹⁶. Pavyzdžiui, automobilis gali būti vertinamas pagal greičio, patvarumo, patogumų ir kitus normatyvinius

¹⁴ Apriorinio realybės modelio bei suvokimo vaizdo adekvatumą subjekto uždaviniams analizuoja kai kurie knygos «Восприятие и действие» (M., 1967) autoriai ir kt.

¹⁵ Kai kurie teoretikai aksiologinių tyrinėjimų pagrindu laiko ne atspindžio, o pačių objektų atitikimą poreikiams. (A. Г. Харчев, Искусство как ценность.— Кн.: «Проблема ценности в философии», М.—Л., 1966, стр. 81). Analizuojant atspindį vien gnoseologiniu aspektu, neišvengiama ne tik aksiologinių, bet ir gnoseologinių problemų supaprastinimo.

¹⁶ Šis palyginimas gali būti subjekto aiškiai neįsirašmonintas, neįaučiamas. Kaip pastebi M. Glandsdorffas, tokie vertinimai, kaip „šis daiktas geresnis už aną“, gali sudaryti regimybę, jog tegretinami tik minimi daiktai; iš tikrųjų abu objektai palyginami su trečiuoju, su „tendencijos objektu“ (žr. M. Glandsdorff, Les déterminants de la théorie générale de la valeur et ses applications en Esthétique, en Religion, en Morale, en Economie et en Politique, Bruxelles, 1966, p. 63).

kriterijus, mokslinė koncepcija — pagal savo teisingumą, originalumą, praktinę reikšmę ir t. t. Kriterijaus formavimas bei jo pasirinkimas (išskyrimas iš kitų galimų) priklauso nuo vertinančiojo subjekto poreikių ir yra vertybinis reiškinys. Tačiau tokio tipo *vertinimų tikslas* — objektyviai nustatyti, *pažinti*, kiek vertinimo objektas atitinka konkrečiu atveju pasirinktą (ir šia prasme realiai egzistuojantį) daugiau ar mažiau apibrėžtą etaloną, normą, orientyrą. Šiuo atveju vadovaujamasi ne subjektyviais įspūdžiais, simpatijomis ar antipatijomis (nuo jų stengiamasi abstrahuotis), o mėginama nustatyti objektyvų santykį tarp vertinamojo reiškinio ir kriterijum laikomo idealaus modelio. Tokiu vertinimu yra atskleidžiamos vadinamosios teigiamos arba neigiamos savybės (naudingumas, reikšmingumas ir pan.), egzistuojančios ne pačiuose vertinamuosiuose objektuose, o išreiškiančios tam tikrus realius jų ryšius su žmogum, visuomene. Šios rūšies vertinimai gali būti *teisingi arba klaidingi*. Tai pažintinė veikla, *pažintinis subjekto santykis* su tikrove.

Yra taip pat vertinimų, kuriais nustatomi ne objektyvūs minėto pobūdžio ryšiai, o sprendžiama apie objektą pagal betarpišką jo poveikį, atitikimą poreikiams. Šiuo atveju tikrovės reiškiniams priskiriamos savybės (malonus, skanus, patrauklus, gražus. keistas) yra vertintojo subjektyvaus santykio, įspūdžio išraiška. Patiekalą pavadiname skaniu, vadovaudamiesi savo įspūdžiu, ir jokie aprioriniai kriterijai čia nereikalingi. Iš esmės tokio pat pobūdžio yra sprendimai apie grožį, patrauklumą ir t. t. Išankstiniai etalonai, objekto realaus vertingumo pažinimas ir kita daromą įspūdį gali sąlygoti, bet tokių vertinimų pagrindas yra būtent įspūdis, vertinamojo reiškinio patikimas ar nepatikimas ir pan. Tai vadinamieji skonio sprendimai. Jiems taikomas *ne atitikimo tikrovei (tiesos)*, o *atitikimo poreikiams (vertybinis) kriterijus* (nors savo poreikių bei jų apsprendžiamų idealų, vertybinės orientacijos daugeliu atvejų individas sąmoningai nesuvokia, ir subjektyvus vertinimas gali būti mėginamas pagrįsti objektyviais kriterijais). Tai *vertybinis subjekto santykis* su tikrove.

Su objekto atitikimu poreikiams šiuolaikinėje psichologijoje siejama ir tokia subjektyvaus vertinimo forma kaip emocijos. Šiuo atveju subjekto neindiferentiškumas pasireiškia ne paties objekto (kaip turinčio „teigiamas“ ar „neigiamas“ savybes) savitu įsivaizdavimu, o jo vaizdo sukeliamą reakcija. Reprezentacinė, arba kognityvinė (jutiminiai ar abstraktūs vaizdai kaip tikrovės analogai), ir afektinė (emocinis reagavimas) sąmonės pusės viena be kitos neegzistuoja ir neatsiejamos¹⁷, jas, kaip ir bet kokius atspindžio komponentus, galima išskirti tik abstrakcijoje.

¹⁷ Ж. Лиже, *Избранные психологические труды*, М., 1969, стр. 64.

Vertybinis santykis būdingas bet kokiam psichinio vaizdo formavimuisi. Jis yra sąlygojamas gaunamos informacijos apie objektą ir kartu sąlygoja šią informaciją kiekybiškai ir kokybiškai. Vadinasi, *betarpiškai* vertinami ne patys daiktai ar reiškiniai (nors individas jaučia vertinąs būtent pačios tikrovės daiktus ar reiškinius), o (faktiškai) tam tikros jų savybės, atsispindėjusios jo sąmonėje, informacija apie jas¹³. Tikrovė atspindima daugiau ar mažiau adekvačiai, vertinama netiesiogiai. Ir šių vertinimų pagrindas — poreikiai kaip subjektyvi psichinė objektyvių reikmių išraiška, o ne pačios reikmės. Svarstant teorinius klausimus, tai daugeliu atvejų turi principinę reikšmę. Kita vertus, tokių subjektyvių vertinimų turinį apsprendžia objektyvūs veiksniai (be kita ko — subjekto poreikių biosocialinis determinuotumas¹⁹), ir šia prasme jis objektyvus.

*

Šiuolaikinėje marksistinėje aksiologijoje vertinimo sąvoka itin dažnai vartojama nepakankamai apibrėžta, labai bendra prasme. Daugelis teoretikų aksiologiniu terminu laiko vertinimo terminą apskritai, ir tai sukelia nemaža painiavos, teorinių nenuoseklumų. Vertinimas kaip subjekto pažintinis santykis, t. y. realaus tikrovės reiškiniių vertingumo nustatymas, laikytinas *gnoseologijos objektu*, nors tam tikru atžvilgiu (kriterijaus ryšių su poreikiais) įeina ir į aksiologijos tyrinėjimų sritį. *Vertinimas aksiologine prasme* — tai vertybinis santykis, objekto vaizdo (kartu ir realaus objekto) ir subjekto poreikių atitikimo išreiškimas; šiuo atveju objektyvus tam tikrų santykių, ryšių pažinimas tėra subjektyvaus vertinimo prielaida, o ne tikslas. Vertinimo (vertinamojo santykio, vertinamojo sprendimo ir t. t.) terminas pats savaime aksiologinės prasmės neturi. Todėl, liečiant atspindėjimo problemas, jį reikia vartoti diferencijuotai. Tačiau į tai toli gražu ne visada kreipiama pakankamai dėmesio. Ne visai nuosekliai arba išvis be reikiamo tikslumo vertinimo sąvoką savo darbuose vartoja M. Kaganas²⁰, daugiausiagnoseologine prasme arba neapibrėžtai

¹³ Šia prasme teisingas yra A. Nuikinas, savo poleminiame straipsnyje (A. Нуйкин, Еще раз о природе красоты.— «Вопросы литературы», 1966, № 3, стр. 100) pabrėžęs, jog tiesiogiai vertiname ne objektyvias reliškinių savybes — elektromagnetinių bangų ilgį, cheminį aktyvumą, molekulių tankumą ir t. t. — o tam tikras savybes, atsispindinčias sąmonėje: spalvą, garą, skonį, kvapą ir kt. Galima pridurti, jog nuo realiųjų savybių vienu ar kitu atžvilgiu akiriasi visuose atspindžio lygiuose (pojūtyje, suvokime ir t. t.) fiksuojamos savybės, ir tai liečia bet kokio vertinimo objektą.

¹⁹ Rumunų filosofas I. Paskadis šiuo požiūriu kalba apie ontogenetinio ir filogenetinio pobūdžio vertybes (žr. I. Pascadi, Preludes to a future marxist axiology,— „Revue romaine des sciences sociales. Série de philosophie et logique“, t. 14, No. 1, 1970, p. 82.

²⁰ Žr. M. C. Kagan, Лекции по марксистско-ленинской эстетике, т. I—III, Л., 1963—1966 t. p. (vienoje knygoje), Л., 1971; M. C. Kagan, Познание и оценка в искусстве.— Кн. «Проблема ценности в философии», М.—Л., 1966; M. C. Kagan, Об эстетической оценке, эстетической ценности и фантазия на эстетические темы.— «Вопросы литературы», 1966, № 8.

vertinimą apibūdina V. Tugarinovas²¹, kai kurie knygos «Проблема ценности в философии» (М.—Л., 1966) autoriai ir kt. Daugelyje aksiologines problemas liečiančių darbų išvis pasitenkinama tik bendrais aiškinimais, jog vertinamas ne daiktas pats savaime, o „daiktas mums“ (atskleidžiamas jo reikšmingumas, vertingumas — tai, kas reikšminga, reikalinga žmogui ir pan.), kad vertybinio santykio pobūdį apsprendžia ne tik objekto, bet ir subjekto ypatumai ir t. t. Kai kurie teoretikai aksiologines problemas aiškiai ir atvirai interpretuoja gnoseologijos požiūriu. Tuo būdu vertybinis subjekto santykis su tikrove charakterizuojamas kaip „vertybinis pažinimas“, kurio savitumą (vertybinį pobūdį) sudaro *pažinimo objekto* ypatingumas (pažįstami ne patys daiktai, o jų objektyvus reikšmingumas žmogui²²), todėl „tiesa ir vertybė viena kitą papildo atspindimosios realybės aprėpimo pilnumo požiūriu“²³. Nors panašios koncepcijos kai kuo skiriasi, bet pagrindinis tokiai aksiologinių problemų gnoseologizacijos tendencijai būdingas bruožas yra vertinimo apibūdinimas jo teisingumo (adekvatumo tikrovei), t. y. gnoseologiniu, aspektu. Šitokį subjekto vertybinio (tame tarpe ir estetinio) santykio su tikrove aiškinimą tam tikra dalimi apsprendžia įprastas atspindžio supratimo vienpusiškumas — atspindžio turinys paprastai analizuojamas *atitikimo tikrovei* požiūriu, ir beveik nekeliama jo *atitikimo subjekto poreikiams problema*. Tuo būdu vertinimo sąvoka, jeigu jai teikiamas gnoseologinis turinys, estetiniam santykiui tyrinėti nelabai reikšminga. Kartu ir gnoseologistinių koncepcijų įveikimas neretai tėra tariamas.

Atkreipdami dėmesį į estetinių reiškinių gnoseologinės ir aksiologinės analizės reikalingumą, kai kurie teoretikai kartu pabrėžia nedalomą pažinimo ir vertinimo vienybę estetiniame santykyje. Bene ryškiausiai tai akcentuoja M. Kaganas, šiuo atžvilgiu padaręs tam tikrą įtaką estetinio santykio tyrinėjimų tarybinėje estetikoje metodologiniam kryptingumui. Iš šių pozicijų mėginamas analizuoti ir meno kūrinio turinys kaip menininko estetinio santykio su tikrove išraiška. „Atskleisti dialektinę meno struktūrą,— rašo M. Kaganas,— reiškia apšviesti jį kryžminiais gnoseologinio ir aksiologinio supratimo spinduliais. Tik tada menas nebus daugiau aiškinamas kaip kažkoks mokslo ir ideologijos konglomeratas ir pasirodys mums savo nedaliu vientisumu ir nepakartojamu individualumu“²⁴. Tokio požiūrio — gnoseologinio ir aksiologinio — svar-

²¹ Зг. В. П. Тугаринов, Теория ценностей в марксизме, Л., 1968 т. иг ankstesnius jo darbus.

²² А. Ф. Еремеев, Лекции по марксистско-ленинской эстетике, ч. 1, Свердловск, 1969, стр. 36.

²³ Ten pat, p. 40.

²⁴ М. С. Каган, Познание и оценка в искусстве.— Кн. «Проблема ценности в философии», М.—Л., 1966, стр. 99.

bą, autoriaus nuomone, apsprendžia organiškas pažinimo ir vertinimo susiliejimas, pasireiškiantis kaip esminis „meninio pažinimo“ bruožas; todėl abstrahavimasis nuo menininko vertinamojo santykio reikštų meno prigimties ignoravimą. Atskirai nekalbėdamas apie racionaliąją autoriaus samprotavimų pusę, noriu pastebėti, jog šių problemų analizės vertę gerokai menkina tai, kad tam tikri terminai vartojami netiksliai; faktiškai sąvokos „gnoseologinis“ ir „pažintinis“ suprantamos sinonimų prasme, aksiologinis aspektas tapatinamas su vertinamuoju ir vertybiniu²⁵. Nepateisinamas ir pats „pažinimo ir vertinimo“ problemos kėlimas, pažinimą kvalifikuojant kaip gnoseologinių, vertinimą — kaip aksiologinių tyrinėjimų objektus (be kita ko, todėl, kad, kaip minėta, vertinimo kategorija ne visada turi aksiologinę prasmę). Kalbant apie gnoseologinį ir aksiologinį požiūrius, iš tikrųjų yra svarbu ne tam tikrus estetinio santykio komponentus (pažinimą ir vertinimą) išskirti, o pažvelgti į estetinį santykį šiais požiūriais: atitikimo tikrovei (gnoseologiniu) ir atitikimo subjekto poreikiams (aksiologiniu). Visiškas atsiribojimas nuo poreikių, emocijų izoliacija nuo praktinių ryšių su pasauliu ir panašios estetiniam santykiui priskiriamos savybės tėra vien kai kurių teoretikų iliuzija. Estetinio santykio nesuinteresuotumas, nepraktiškumas gali būti tik dalinis, ir šio santykio atsiribojimo nuo betarpiškų praktinių poreikių dėsningumai kol kas tebėra problemiški.

Toliau tyrinėjant estetinio suvokimo problemas, pažintinės ir vertybinės subjekto orientacijos požiūriu yra prasminga analizuoti estetiniam santykiui būdingus atspindėjimo kryptingumo, reiškinių bei jų savybių atrankos, įprasminimo, grupavimo, asociacijų, fantazijos elementų, distancijos ir kitus ypatumus; pažintiniu ir vertybiniu aspektu svarbu nušviesti ir estetinio vertinimo savitumus. Tai padėtų toliau aiškinti estetinio suvokimo dėsningumus, pasireiškiančius specifiniu subjekto pažintinio ir vertybinio nusiteikimo pobūdžiu. Šiuo požiūriu stebėtojiškų atspindžio koncepcijų, aksiologijos problemų gnoseologistinės interpretacijos ir kitų trūkumų įveikimas — svarbi tolesnės estetinių reiškinių analizės sąlyga.

²⁵ Galima atkreipti dėmesį į frazes „gnoseologinė ir vertybinė pusė“, „gnoseologinis ir vertybinis momentas“ (ten pat, p. 101, 110), į sąvoką „gnoseologinė-aksiologinė“ meno prigimtis (M. Karan, И так «структурализм» или «антиструктурализм»? — «Вопросы литературы», 1969, № 2, стр. 117), loginiu atžvilgiu reiškiančią tą pat, ką ir pasakymas „filosofinė (ar gamtamokslinė) materijos prigimtis“.